

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА

ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

І. С. Похиленко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права та процесу Київського університету права НАН України

У статті проаналізовано правовий режим майна фермерського господарства та сформульовані пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: правовий режим майна, склад майна, порядок формування майна, використання і вибуття майна, порядок звернення на майно стягнень кредиторів, фермерське господарство.

В статье проанализировано правовой режим имущества фермерского хозяйства и сформулированы предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: правовой режим имущества, состав имущества, порядок формирования имущества, использование и выбывание имущества, порядок обращения на имущество взысканий кредиторов, фермерское хозяйство.

The article analyses the legal regime of farm property and lays down proposals for its improvement.

Keywords: legal regime of property, composition of property, order of property formation, utilization and elimination of property, procedure of initiation for property creditors' penalties, farm.

Формування ефективної системи господарювання і розвиток інших сфер суспільного життя в Україні безпосередньо пов'язані з розширенням господарських зв'язків, інтеграцією Української держави у світову спільноту. Це сприятиме зростанню кількості фермерських господарств та інших суб'єктів господарювання, що наладжуватимуть співпрацю як у внутрішній, так і в зовнішній сферах економіки. Проте сьогодення ситуація в Україні характеризується недостатньою всебічністю і стабільністю нормативної бази, що викликає необхідність детального вивчення правотворчого та правозастосовчого досвіду нашої та інших держав і обумовлює тему цього дослідження.

Окремі питання, присвячені правовому режиму майна фермерського господарства, стали об'єктом уваги як у численних працях радянського періоду (адже фермерське господарство втілює за нових соціально-економічних умов ідеї І. Витановича, О. В. Чайнова), так і в сучасному українському правознавстві, зокрема в дослідженнях В. І. Андрейцева, О. М. Вінник, В. М. Єрмоленка, Т. Г. Ковальчук, В. І. Носіка, Т. О. Коваленко, В. І. Лебідя, О. О. Погрібного, Т. П. Проценка.

Метою дослідження є визначення правового режиму майна фермерського господарства та формування пропозицій щодо його вдосконалення.

Становлення нормативної бази розпочалося під час проведення політики перебудови – в колишньому СРСР, і перше, на що хотілось би звернути увагу – на положення Земельного кодексу УРСР від 18.12.1990 р. Так, зокрема, відповідно до положення вищезгаданого кодексу земля надавалась громадянам для ведення селянського (фермерського) господарства в довічне успадковане володіння. Закон України від 20 грудня 1991 р. «Про селянське (фермерське) господарство» ви-

значав селянське (фермерське) господарство як форму підприємництва громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією.

Прийняття 25.10.2001 р. Земельного кодексу України позитивно позначилось на правовому регулюванні діяльності фермерських господарств. Зокрема, визнання суб'єктом права власності на землю саме фермерського господарства свідчить про зміцнення правового статусу господарства як юридичної особи.

Господарський кодекс України також містить певні положення щодо фермерського господарства. Так, відповідно до ст. 114 ГК фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Детальніше положення щодо правового режиму майна фермерського господарства регламентовані положеннями Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р.

Аналіз правового режиму майна фермерського господарства будемо проводити за прийнятою в теорії господарського права структурою: склад майна; порядок його формування, використання і вибуття; порядок звернення на нього стягнень кредиторів.

Стаття 19 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. передбачає склад майна фермерського господарства. Так, до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошо-

ві кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу. Схожі положення містяться і в законодавстві інших пострадянських країн (ст. 6 Закону Російської Федерації «Про селянське (фермерське) господарство», ст. 4 Закону Республіки Казахстан «Про селянське (фермерське) господарство», ст. 15 Закону Республіки Білорусь «Про селянське (фермерське) господарство»).

Вивчаючи порядок формування майна фермерського господарства, в науковій літературі можна зустріти різні позиції. Так, зокрема, В. Жушман та В. Юркевич [1, с. 47] зазначають, що Законом не встановлено, у який саме момент члени фермерського господарства передають майно до складеного капіталу: на етапі його створення чи в ході його діяльності; чи може передаватися майно при вступі до членів господарства інших членів сім'ї та родичів вже після його створення. На нашу думку, в Законі не потрібно прямо передбачати, коли саме передається майно при створенні фермерського господарства, оскільки ці питання можуть бути врегульовані самими засновниками фермерського господарства в установчих документах, а прямо передбачивши відповідну норму в Законі, ми таким чином внесемо обмеження. Що стосується вступу нових членів у вже існуюче фермерське господарство та порядку передачі майна, то тут існують певні прогалини у правовому регулюванні. Для їх усунення доцільно скористатись досвідом Республіки Білорусь, яка прямо передбачила у ст. 10 Закону «Про селянське (фермерське) господарство» порядок прийняття нового члена до складу членів фермерського господарства.

Враховуючи наведене, пропонується доповнити ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство» ч. 4, яку викласти у наступній редакції: «Громадянин, що відповідає вимогам, передбаченим частиною 1 цієї статті, може бути прийнятий до скла-

ду фермерського господарства за рішенням членів господарства (простою більшістю голосів) чи голови фермерського господарства (у випадку створення фермерського господарства одним громадянином) за умови внесення вкладу до складеного капіталу фермерського господарства, а також в результаті уступки частки члена фермерського господарства в складеному капіталі фермерського господарства в порядку, встановленому статутом фермерського господарства».

Наступний елемент правового режиму майна фермерського господарства, який заслуговує на увагу, це порядок вибуття майна. Так, відповідно до ст. 20 Закону України «Про фермерське господарство» член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом фермерського господарства. Тут не можна не погодитись з позицією В. Жушмана і В. Юркевича [1, с. 48]: чи мають таке право усі члени цього господарства або ж лише ті, які передавали майно до складеного капіталу. Дуже важко навіть уявити, яким чином це можна сформулювати у Статуті фермерського господарства. На нашу думку, до недоліків цієї статті слід віднести і те, що в ній не передбачено таке: у разі виходу особи із складу членів, така особа має право не лише на частку в майні, а й на частку від прибутку.

Найбільш вдало, на наш погляд, до вирішення цього питання підійшов законодавець Республіки Білорусь, який прямо передбачив порядок розподілу майна фермерського господарства між його членами у випадку ліквідації фермерського господарства. Так, у статті 32 Закону Республіки Білорусь «Про селянське (фермерське) господарство» зазначається, що майно ліквідованого фермерського господарства, яке

лишилось після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між його членами пропорційно їх вкладам у статутному фонді фермерського господарства, а також з урахуванням їх особистої трудової участі, якщо інший порядок не передбачений статутом фермерського господарства. Думаємо, аналогічну норму доцільно закріпити і в українському законодавстві, лише з тією різницею, що якщо майно неможливо розподілити в натурі чи при такому розподілі воно втратить свою цінність, то його необхідно реалізувати, а виручку розподілити між учасниками пропорційно до їх вкладів і трудової участі.

Що ж до припинення членства у фермерському господарстві, то тут слід зазначити, що Закон України «Про фермерські господарства» на відміну від інших аналогічних Законів (наприклад, «Про господарські товариства») не містить такого порядку, що, на наше переконання, є його суттєвим недоліком. Адже в науковій літературі це питання неодноразово порушувалося ще до прийняття нині чинного Закону. Так, зокрема, І. В. Жилінкова [2, с.18] пропонувала встановити єдиний правовий режим земельних ділянок селянського господарства та основних засобів виробництва. Відповідно до нього основні засоби виробництва будуть підлягати поділу лише у випадку утворення на базі одного господарства двох чи більше нових селянських господарств. Якщо особа буде виходити із складу господарства без наміру створення нового селянського господарства, вона може набувати право на отримання іншого майна або грошової компенсації. Підтримуємо позицію І. В. Жилінкової в частині а) що при виході особи з господарства, остання може отримати чи відповідну частку, чи відповідну компенсацію; б) що необхідно в законодавчому порядку визначити права на майно тих членів господарства, які на деякий час припинили роботу і вийшли з господарства, а потім по-

вернулися до роботи. Пропонується закріпити норму, відповідно до якої такі особи не набувають права на майно, яке було набуто за час їх відсутності. Таке право може бути визнане, якщо інші члени господарства не заперечують проти цього.

Слід зазначити, що членство у фермерському господарстві може бути припинено як добровільно (у разі добровільного виходу), так і примусово (у разі виключення), проте, досліджуючи статті Закону, присвячені господарській компетенції (сукупність прав та обов'язків) фермерського господарства, бачимо, що поза увагою законодавця лишились підстави, за наявності яких особа може бути виключена із членів фермерського господарства. На нашу думку, такою підставою може бути порушення обов'язків, передбачених у ст. 15 Закону. Рішення про виключення одного із членів має прийматись простою більшістю голосів усіх членів (але особа, щодо якої вноситься рішення, не повинна брати участь у голосуванні), а в тих випадках, де кількість членів менше трьох – головою фермерського господарства.

Що стосується процедури виходу (виключення) із складу членів фермерського господарства, то тут доцільно скористатись досвідом Білорусі, яка у вищезгаданому законі передбачає, що в разі виходу чи виключення члена фермерського господарства із складу членів фермерського господарства, він має право отримати вартість своєї частки в майні фермерського господарства, а також частину прибутку. Вартість частки визначається за бухгалтерським балансом, складеним на момент його вибуття, належний прибуток – на день розрахунку з особою. Виплати проводяться по закінченню фінансового року, в якому він вийшов чи був виключений, в термін до 12 місяців з дня подачі заяви про вихід чи прийняття рішення про виключення.

Останнім елементом правового режиму майна фермерського господарства є по-

рядок звернення на нього стягнення кредиторів. Але перед тим, як перейти до безпосереднього розгляду цього питання, слід згадати, що в науковій літературі вже давно точиться дискусія з приводу наявності статусу юридичної особи у фермерського господарства. Адже наявність чи відсутність статусу юридичної особи безпосередньо впливає на порядок звернення стягнень кредиторів на майно. Так, Т. П. Проценко вважає, що фермерське господарство не потребує статусу юридичної особи і відповідні зміни мають бути внесені до законодавства України, за якими б селянське (фермерське) господарство набувало статусу юридичної особи за власним бажанням [3, с. 52]. Схожої позиції дотримувався і О. О. Погрібний [4, с.129], який зазначав, що не зовсім зрозуміле надання селянському господарству права юридичної особи. Якщо звернутись до зарубіжного досвіду, то в багатьох пострадянських країнах фермерське господарство не має статусу юридичної особи, зокрема, Росія (Федеральний Закон Російської Федерації «Про селянське (фермерське) господарство» від 11.06.2003 р.), Казахстан (Закон Республіки Казахстан «Про селянське (фермерське) господарство» від 31.03.1998 р.), Таджикистан. На думку В. М. Єрмоленка [5, с. 18], надання фермерському господарству статусу юридичної особи викликало існування двох видів господарств: юридичних осіб та без права юридичної особи (селянських (фермерських) господарств). Це призвело до виникнення бінарної струкції майнової відповідальності одного й того ж суб'єкта: новостворені фермерські господарства несуть відповідальність, обмежену належним їм на праві власності майном, тоді як більш ранні господарства, крім спільного сумісного майна їх членів, змушені будуть відповідати особистим майном останніх. Тому доцільно внести зміни до закону щодо обов'язковості процедури перереєстрації селянських (фер-

мерських) господарств для надання їм статусу фермерського.

У цій науковій дискусії підтримуємо позицію В. І. Лебідя [6, с. 71] про те, що наявність статусу юридичної особи в питанні майнової відповідальності може бути привабливіша для фізичної особи, яка веде фермерське господарство, оскільки матеріальна відповідальність є обмеженою переданим юридичній особі майном.

Що ж до безпосереднього звернення стягнення кредиторів на майно фермерського господарства, то тут слід зазначити, що фермерське господарство, як і будь-яке підприємство, несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є його власністю. Проте існує й певна особливість, адже звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення фермерського господарства, допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення. Якщо виходити із змісту цього положення, то на перший погляд складається враження, що це досить гуманна норма, покликана зберегти право власності фермерського господарства на земельну ділянку. Однак, тут ми погоджуємось із вченими [1, с. 48], які вважають, що це положення не породжує ніяких правових наслідків, оскільки відповідно до ст. 31 Земельного кодексу України та ст. 12 Закону України «Про фермерське господарство» землі фермерського господарства можуть складатись із: земельної ділянки, що належить фермерському господарству як юридичній особі; земельних ділянок, що належать громадянам-членам фермерського господарства на праві приватної власності, та ділянок, що використовуються фермерським господарством на умовах оренди.

Відповідно до частини 3 статті 7 вищезгаданого Закону, земельні ділянки для ведення фермерського господарства передаються громадянам України у власність,

але фізична особа (засновник або член) не може відповідати за зобов'язаннями юридичної особи, оскільки це порушує принцип відокремленості майна та самостійної відповідальності юридичної особи. Як зазначають Н. І. Титова та М. Я. Ващишин [7, с.188-189], стягнення може бути звернене на земельну ділянку, яка є власністю самого фермерського господарства, а не його членів, оскільки відповідальність за своїми зобов'язаннями несе саме фермерське господарство.

Своєрідною відповіддю на це питання можуть слугувати матеріали судової практики. Так, відповідно до Роз'яснень Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом права власності на землю і землекористування» від 27.06.2001 р. № 02-5/743 позови громадян, які виявили бажання вести фермерське господарство, про надання їм земельної ділянки розглядаються загальними судами, якщо відповідна рада відмовила їм у наданні земельної ділянки. А після державної реєстрації фермерського господар-

ства обов'язки власника чи землекористувача земельної ділянки здійснює фермерське господарство, а не громадянин, якому вона надавалась. Отже, можна зробити висновок, що після державної реєстрації право власності на земельну ділянку від громадянина, який бажав створити фермерське господарство, передається самому господарству як юридичній особі.

Враховуючи наведене, вважаємо за доцільне передбачити в Законі України «Про фермерське господарство» норму, яка б прямо встановлювала, що після державної реєстрації фермерського господарства як юридичної особи, землі, що надавались громадянам у власність для ведення фермерського господарства, передаються у власність фермерському господарству.

Підсумовуючи викладене, наголосимо, що подальше реформування та вдосконалення господарського законодавства, розвиток і функціонування сучасних форм реалізації прав сприяють розвитку громадянського суспільства і є необхідною умовою подолання кризи, у тому числі, й у сфері господарських правовідносин.

Література

1. Жушман В., Уркевич В. Правове регулювання майнових аспектів фермерських господарств за новим законодавством України: окремі питання // Право України. – 2004. – № 6. – С. 46-49.
2. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Жилінкова. – Харків, 2000. – 39 с.
3. Проценко Т. П. Проблеми права власності селянських (фермерських) господарств та особистих підсобних господарств громадян і порядок їхнього вирішення // Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві. Монографія / Кол. авт. Під ред. В. І. Семчика. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – С. 52.
4. Погребной А. А. Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.06 / А. А. Погребной. – М., 1992. – 304 с.
5. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06 / В. М. Єрмоленко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – С. 18.
6. Лебідь В. І. Організаційно-правова форма фермерського господарства: чи потрібна імперативність? // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 4. – С. 68-74.
7. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : Науково-навч. посібник / [С. П. Позняк, В. К. Гуревський, Н. В. Ільків, М. Я. Ващишин та ін.]; відп. ред. Н. І. Титова. – Л. : ПАІС, 2005. – 368 с.